

SÁNDOR IVÁN

Ezt még el akarom mondani, Liv!... *

A Műgyetem aulájában több százan gyülekeztek. A karzatra mentem. Nem találtam a barátomat. Egy óra múlva vettem észre, amikor kavarodás támadt az emelvénynél. Alacsony, szőke fiú igyekezett a mikrofonhoz. Elállták az útját. A karzatról valaki lekiáltott: Engedjétek beszélni! Valaki azt mondta mellettem: Istenem, ez megőrült!

A katonai tanszék fegyveres tisztjei odavonultak az emelvényhez.

Nem tudom megmondani, hogy milyen hosszú volt a csend. Lehet, hogy csak egy vagy két másodpercig tartott. Lehet, hogy sokkal tovább.

A csöndben, a mozdulatlanságban megláttam a barátomat.

Az emelvény jobb sarkánál állt.

Ha nem lett volna csend és mozdulatlanság, biztosan nem veszem észre, de néhányan a csöndben elindultak a mikrofon felé, a mozgás magához rántotta a tekintetemet, megláthattam mellettük a barátomat. Körülvették néhányan az alacsony szőke fiút, aki már korábban is elindult az emelvény felé. Gyűrűbe fogták, így segítették, hogy eljusson a mikrofonig. Azt mondta: Műgyetemisták! Magyarok! Hozom a szegedi egyetemisták üzenetét! Hozom a Szegeden tanuló lengyel diákok üzenetét! Nektek itt hazudnak!

Felolvasta a szegediek kiáltványát.

Elkezdte énekelni a Himnuszt.

Szerettem volna ott lenni a barátom mellett. Megpróbáltam lejutni a karzatról.

A következő órában végig mellette maradtam. Nem szólt hozzám. Akkor már több ezren voltunk. Már beszéltek a többi egyetemről érkezők is, az Írószövetségből érkezők, beszélt Nagy Imre barátja is. Határozat született, hogy elindulunk a követelésekkel.

Akkor mozdult meg a katonai tanszék tisztjeinek a tömbje.

Előrelépett egy alacsony harckocsizó alezredes.

Ismertük mi, elsőévesek is.

Újra csend lett.

Órák óta először a fülemhez hajolt a barátom, azt súgta: Úristen, csak ne-hogy elvtársaknak szólítson bennünket.

Beszélni kezdett. Nem hangosan, nem szónokolva, mint azok, akik előtte mikrofon elé álltak. Töprengve beszélt, mintha mindannyiunkhoz külön akart

* (Részlet egy regényből)

volna szólni, mégis mintha leginkább önmagát akarta volna megszólítani! Fiaim! Az én életem sem drágább a tiéteknél. En is először vagyok magyar és csak aztán kommunista. Nem engedlek benneteket éjszaka az államvédelmisek fegyverei elé. Holnap világos nappal, a világ szemeláttára, engedéllyel fogunk felvonulni. Nem négyezren, hanem az egész város, és ha ezt a tervet elfogadjátok, akkor én, a katona vezetek benneteket.

Ránéztem a barátomra. Láttam, ő sem hiszi azt, amit hall. Nem úgy, nem hiszi, hogy kételkedett volna az Alezredes őszinteségében. Azt nem hitte, hogy ami ott történik, az valóban megtörtént. Azt hiszem, a többiek sem hittek. Én valahogy különállónak tekintettem magam ebben a csöndben. Azt hiszem, én voltam az, aki azt sem értettem, hogy végül is mi az, ami hihetetlen. Vagy ami hihető. Azt sem értettem, mi az, ami történik.

Később, amikor már folyt a harc, amikor már halottak heverték az utcán, s én minduntalan a barátomat figyeltem és követtem, mert úgy éreztem, hogy ő tudja jobban, mit kell tenni, egyszer megkérdeztem tőle, hogy akkor is azt mondta és csinálta volna az Aulában, ha tudja, hogy harcok törnek ki? A barátom ugyanúgy nézett rám, mint amikor az Alezredes befejezte a szavait. Mint aki maga sem hiszi azt, ami történik. Mint aki érti is, de mégsem érti, s főképpen azt sem érti, hogy lesz részvevő.

Azt felelte, fogalmam sem volt az Aulában arról, hogy mi lesz. Akkor neki már géppisztolya volt. A diákotthonban éppen csak fehérneműt cserélni ugrotunk át. Ő az egyetemi őrségben teljesített szolgálatot, én is, habár nekem nem volt géppisztolyom. Nem azért, mert tiltakoztam volna ellene, hanem valahogy nem jutott már. Őszintén szólva örültem ennek, és így volt a fiúk nagy része, úgy éreztem, így volt a barátom is. Csak hát neki éppen jutott fegyver.

A kérdésemre valaki olyant felelt, ha tudta volna, hogy mi történik, közbe kell vetnem, Neked Liv, hogy akkor már halottak heverték az utcán, szóval azt mondta, akkor nem biztos, hogy azt csinálja, amit csinált.

Nemcsak tájékozottabb volt nálam. Más volt a viszonya az eseményekhez. Valami belső aktivitás hajtotta. Bennem ez kevésbé volt meg. Egy pillanatnyi kétségem sem volt arról, hogy helyesen cselekszünk. De minden már, hogy úgy mondjam, ködben volt előttem.

Minden órában új híreket kaptunk.

Minden órában fordult a helyzet.

Változott a rádió műsora.

Változott a parancsnokok terve.

Változtak a parlamenti küldöttségek.

Mások fogadták a delegátusokat, mint akik egy órával előbb fogadták az előző delegátusokat.

Más irányból hallottuk a lövéseket.

Máshol folytak a harcok.

Mások voltak, akik harcoltak, akik a parancsokat osztották, másokat dícsért naponta a Szabad Európa, mások elleni harcra szólított fel óránként, mások akasztottak fel másokat a város egyes pontjain, másféle tűzparancsokat adtak ki az ezredek, másféle harckocsik ellen irányították harckocsijaik tüzet más ezredek, más parancsnokok mögé sorakoztak a felkelők osztagai.

Ott az egyetemen ezt éreztem. Kilenc éven át így maradt meg bennem a kavargás. Ma is látok egy halottat a Gellért Szálloda bejáratával szemben. Látom, hogy az emberek körül fogják és bámulják. Látom a véres ballonkabátját. Látom a kifordult, maga alá szorult karját. A nyitott szájában egyik fogában a tömést. Most is érzem az akkori érthetlenséget.

Szétesik a kép.

Elhomályosodik.

Az érthetlenségérzés megmarad. Nem a mai. Az akkori. Érezni fogom egész életemben?

Újra elmondom Neked: ezt nem egy író írja. Az írók, azt hiszem, azért írnak, mert úgy gondolják, hogy képesek egy emberi sorsot teljesen átlátni és kendőzés nélkül elmesélni. Az én történetem más. És ezt szeretném megosztani Veled.

Azt, hogy mi egy élő ember, kevesen tudják. Ha többen tudnák, akkor nem lövöldöznék halálra egymást. Az embereknek fogalmuk sincs a másik emberről. Azt akarom, hogy Te tudd azt, ki vagyok én. Az a másik ember.

A barátomat október 27-én délelőtt vesztettem el. Nem értem ma sem, miért érzem így, hiszen akkor még élt.

Tizenegy óra körül értem be az Egyetemre. Aznap nem voltam őrségben, a kollégiumban aludtunk. A barátom előbb indult, azt mondta, megkeresi az Alezredest, beszélni akar vele, hogy tulajdonképpen „mi a helyzet”.

„Mi a helyzet?”

Ezt naponta tízszer-hússzor megkérdeztük egymástól. Mást sem kérdeztünk. Mindenki tudott valamit, mindenki adott valami választ a másiknak, mindenki kérdezett is és válaszolt is. Akik mindig adtak valami feleletet, azok kérdeztek a leghevesebben a következő órában.

Mi a helyzet az oroszokkal? Jönnek? Kivonulnak?

Mi a helyzet a Kilián laktanyánál? Lőnek? Harcolnak?

Mi a helyzet Nagy Imrével? Ki mellett áll? Van már új kormány?

Hozzánk csatlakoznak a katonák?

Mit mondott a Szabad Európa?

Ávósok lőttek a tömegbe vagy az oroszok?

A köztörvényesek is kiszabadultak a Fő utcai börtönből?

Meddig lesz élelem?

Mi a helyzet, nem tudom, tudom, ki tudja, tudja valaki?

Az őrségben álló fiúk ismertek jól, de azért igazoltattak. Ez tetszett. Rendjén valónak találtam. A folyosókon nyüzsgöttek a hallgatók. A fiatalabb oktatók is elvegyültek a nyüzsgésben. Nem találtam a barátomat. Valaki azt mondta, hogy a korábbi DISZ-irodában van a főhadiszállás, ott látták. Áttörtem a tömegben. Az iroda előtt fegyveres őrség állt. Nem akartak beengedni, de az egyik negyedéves ismert a kollégiumból, én meg azt találtam ki, hogy sürgős üzenetet hozok a barátomnak. Átengedtek. Ebből azt is megértettem, hogy a barátom fontos ember lett, talán a parancsnokságba is bekerült.

Az iroda három helységből állt. Az elsőben a kiáltványokat írták. A stencilgép máshol működött, de az elkészült röplapokat oda hozták.

A középső szobából áradt a cigarettafüst. Mint valami robbanás után a gomolygás.

Az Alezredes a szoba közepén állt. Remegtek az ujjai, ahogy tartotta, kivette, visszatette az ajkai közé a cigarettát. Véresek voltak a szemei. Járkált. Két íróasztal között, mint egy ketrecben. Két lépés erre, két lépés arra. Sodor-ták a körülötte lévőket? Ma sem tudom. Állt is. Lépett is. Sodor-ták is. A füst is takarta. Azok is, akik körülvették. Minden mozgásban volt.

Az Alezredes volt kétségtelenül a középpont, körülötte gyűrűt alkotva a többiek.

Az első gyűrűben négy-öt fiú. Felfedeztem közöttük a barátomat.

Mondhattak valamit az ezredesnek.

Mondhattak valamit egymásnak.

Mintha el akarták volna torlaszolni őt a többiektől?

Mintha védeni akarták volna? Óvni? Mégis, mintha őrizték volna? Kitől? Kiktől?

A következő gyűrűben a tisztek mozogtak. Oldalfegyvert viseltek. A katonai tanszéken az Alezredes beosztottjai voltak. Mégis, mintha szemmel tartották volna őt. Minden lépését figyelték. Azokét is, akik, mint a barátom, a legbelső gyűrűben voltak.

Cigarettafüst. Folyamatos körözés. Egymásba hullámozottak a gyűrűk. A tisztek körül egy újabb, ebben a hírvivőkre ismertem. Az Alezredes átszólt a fejek felett nekik. Nem értettem, mit mond. Hullámozott ez a harmadik gyűrű is. Ha az egyik lépett egyet, a másik is lépett. Ha az egyik mondott valamit, a másik is mondott valamit. Mintha mindenki mindenkivel össze lett volna láncolva. Többen be akartak jönni. Félretolták őket. Többen ki akartak jutni. Mintha lett volna egy külső gyűrű is. Abban mindenki figyelt mindenkit. Mindenki mindenre el volt készülve. A tekintetekben óvatosság. Bizalmatlanság. Ki kicsoda? Ki mit csinál? De hát mit csinálhatott a gomolygásban bárki? Ki mire készül? Mit gondol? Mit érez?

Az Alezredes elindult a harmadik helység felé, a körülötte hullámozók utána tódultak, intettem a barátomnak, a fejek felett kiáltottam valamit neki, meg-

hallotta, lábujjhegyre állt, a tekintete olyan volt, mint abban a nem feledhető csöndben az Aulában, néhány másodpercig nézhettük csak egymást a gomolygásban a füst függönyén át, de előttem ma is kimerevedik a tekintete, együtt van benne a hihetetlen felfogására való igyekezet, a tehetetlenség és az elszántság, valami bocsánatkérésféle is, hogy hát nem látom, az istenért, miben van benne, miben kötelessége közreműködni.

Besodródtak a harmadik szobába.

Próbáltam még sokszor felidézni magamban azt a néhány percet, amit most próbálok felidézni a számodra. Csípte a szememet a cigarettafüst. A lábamra tapostak. A fülembé kiáltoztak. Próbáltam sokszor visszaidézni, valahogy felbontani, megközelíteni értelemmel a gomolygást. A barátom mindvégig az Alezredes köréhez tartozott, de láttam a tekintetén és a vele együtt az első gyűrűt alkotók tekintetén is, hogy nem tudták megbeszélni vele azt, amit akartak.

Később hallottam, hogy a katonai vezérkar utasította a tiszteket, lépjenek fel azok ellen, akik a forradalom mellé álltak. Az Alezredest házi őrizetben tartották a katonai tanszéken. A fiúk követelésére visszanyerte a szabad mozgását, de a tisztek nem hagytak fel a megfigyelésével. A hírvivők közben a Petőfi tisztiiskolából és a gyárakból hozták a híreket és vitték az alakuló Forradalmi Bizottsághoz az üzeneteket.

Most, hogy próbálok ezt leírni Neked, úgy érzem, mintha végre egymás mellé kerülnének a részletek.

A barátomat akkor veszítettem el, miközben eltűnt a füsttengerben és az emberhullámozásban.

Nem sorrendben őriztem meg az eseményeket. Mintha dolgozna bennem valamilyen erő, ami a részleteket a barátom tekintete köré rendezi. Mintha az események nem egymás után következtek volna, hanem az ő tekintetén át történtek volna meg.

A mindvégig elsőnek visszatérő kép az, hogy jön fel az Aulából a harmadik emeletre. Kilépek éppen a rajzteremből.

A rajzteremben volt két R.10-es rádió adó-vevő. Azzal tartottuk a kapcsolatot a Kilián laktanyával és a Citadellával. A távíróüzemben két villamosmérnök-hallgató dolgozott. Az én feladatom az volt, hogy ha fontos üzenet érkezett, siettem vele a parancsnokságunkhoz. A barátomat kerestem az üzenetekkel. Ő mindvégig az Alezredes közelében volt, rögtön továbbította. Csak annyit mondtam, hogy innen és innen ez és ez az üzenet jött. A barátom intett, „ennyi”, „jól van”. Néha kaptam tőle egy feljegyzést, hogy vigyem fel a fiúknak, adják tovább az adón. Amíg ők dolgoztak, én bámultam az ablakból a várost. Mentek át a Szabadság-hídon a szovjet páncélosok. Láttam, hogy mennek tovább a Ráday utcán a Corvin köz felé. Lövöldöztek összevissza. Megfordultak. Visszajöttek a Petőfi-hídon. Amikor lent voltam a városban és hír-

vívóként siettem a Deák térre a főkapitányságra vagy az Írószövetségbe a Bajza utcába, akkor is láttam ilyent. Ment egy tüntetőcsoport az utca egyik oldalán. Jöttek szembe a tankok. Lőni kezdtek. De nem a tüntetőkre. Csak úgy a házakra. Az utca egyik oldalán béke volt, a másikon lőttek. A tankok haladtak körbe-körbe. Az emberek meg körülöttek, mintha nem is tüzeltek volna. Folyt a harc, s folyt közben az élet. Nem mondom, hogy a maga megszokott medrében, de feltartóztathatatlanul. Tankok is. Emberek is. Pusztulás is. Élet is. Közben a tömegekkel zsúfolt utcákon, a golyó lyuggatta házfalak védelmében, Skoda autókon, motorkerékpárokon, biciklin, lopakodva, karszalaggal, karszalag nélkül, géppisztollyal, fegyver nélkül, a város egyik pontját összekötve a másikkal, az egyik parancsnokságot, a parlamenti irodát, az egyetemi Aulát, a műhelyeket és a kórházakat egymással, korábban soha nem találkozó embereket, régi ismerősöket, szerkesztőségi szobákat, Nyugatról érkezett fotoriportereket, nyomdákat, börtönöket összekapcsolva vitték a híreket, parancsokat a futárok, mintha nem is azokban a napokban indultak volna és nem azokban az órákban érkeztek volna, hanem ötven, száz, kétszáz évvel előbb csizmával, batyuval, lovon, szekéren, huszárméntében, áruhában, hamis igazolványokkal, titkos váltópénzzel, bujdosók, emigránsok, harcosok, foglyok, deportáltak, vöröskeresztesek, mentők, felkelők, ellenállók üzeneteivel esőben, omlásban, sárban, ködben, a külső gomolygást ellentételezve a belső elszánással, s ott, akkor, azokban a napokban behálózva az utcákat, a teraszokat, az egész várost, s ma visszaemlékszem, látom magam egy hatalmas háló egyetlen kis pontján azon a szerény téren a félemeleti parancsnokság és a harmadik emeleti rajzterem között, amint éppen kilépek a folyosóra, lepillantok a lépcsőn és meglátom a barátomat.

Elolvasom újra, amit leírtam Neked. Ezt a hosszú mondatot. Pontokat kellene kitennem. De így hagyom. Kavarogjanak a szavak úgy, ahogy akkor éreztem, ahogy most érzem.

Éjfél múlt. Hallatszott a géppisztolyok ropogása. Tompán hallatszott fel a felső helyiségekig.

Mintha néhány perccel előbb is kattogott volna néhány sorozat.

Nem értettem, hogy miért olyan a barátom tekintete, ahogy lépked felfelé a lépcsőn, mintha nem az övé lenne, hanem egy idegené. Üres volt a tekintete, de a mélyén mégis valami egyértelműség.

Kilencedik napja éltünk a mámoros gomolygásban. Mégis a barátom tekintetéből úgy éreztem, hogy valami elmúlt. Valami, amire vágyódtam.

De mi? Sokat gondolkoztam ezen. Beszélni kellett volna róla a barátommal. Régen nem álltunk akkor már így egymás mellett csöndben. Azt éreztem, talán ő is azt érezte, hogy mind a ketten másra gondolunk. Nem mertük bevalani egymásnak? Hiányzott belőlünk ehhez a bátorság? Miféle bátorság? Hiszen amit bátorságnak neveznek, az nem hiányzott belőlünk. Másokból sem.

Az évfolyamtársainkból, a hallgatókból sem, mondhatom, hogy a városlakókból sem, az utcai harcokban résztvevőkből, a körutakon csoportosulókból sem, akik közül senki nem nyúlt a kirakatok árujához, a halottak eltemetésére papírtálcákon gyűjtött pénzhez.

Talán az őszinteség bátorsága hiányzott belőlünk?

Ahhoz gyáva voltam, hogy ezt ott akkor a lépcsőházi korlátra könyökölve bevalljam magamnak.

Nem tetszene itt Párizsban az ismerőseimnek, ha elmondanám nekik, amit erről gondolok. Neked sem tetszik? De hát így volt. Így érzem most. Le kell írnom.

Mindenki azt mondja, mindenki úgy emlékezik, ezt hallok a beszédekben, ezt olvasom a visszaemlékezésekben: „a nemzet soha nem volt olyan egységes. Soha nem ébredt mindenki olyan határozottan önmagára”.

Abban a csendben, amelyben a Műegyetem kertjéből elindultunk, én is így éreztem.

Abban, ami aztán következett? Mindenki azt kívánta, hogy tűnjenek el az oroszok. De arról, hogy mi legyen velünk utána, mindenki mást gondolt. Még azok is, akik közösen cselekedtek.

Nem akartam magamra maradni. Rá voltam utalva a barátomra. Én jobban rá voltam utalva, mint ő énrám. Nem mondhatom, hogy ezt ki akarta volna használni. Ment a maga útján, én meg lemaradozva próbáltam követni.

Azt hiszem, ezzel a legtöbben így voltak. Kialakultak a minták. Tízezrek, százezrek ehhez igazodtak. A minták szerint éreztek. A tekinteteket is ez vezette. A szavakat is. A fegyvereket is. Én a barátomhoz akartam igazodni. Éreztem, hogy a barátom is próbál valakihez. A harmadik emeleti lépcsőkorlátra könyökölve úgy láttam, hogy nem is az övé a tekintete. Valaki másé.

Őrségben álltam a Dunára néző kapuban, mondta. Gépkocsi kerékcsikorgását hallottam. A Bartók Béla útról két keréken fordult be az egyetemi Skodánk. Benne az éjszakára beosztott hírvivőnk.

Az éjszakára beosztott hírvivőnket én is jól ismertem. Ő volt az, aki az Aulában a gyűlésen először kiáltotta be a tömegbe: „Hazudnak nektek!” Azóta az Alezredes mellett volt mindig.

A Skodát egy Pobeda üldözte. A Pobedában négy ÁVH-s ült. A főkapu előtt nyitottak tüzet. Mikor a Skoda felborult, kézigránátokat dobtak a bejáráthoz. Az Alezredes parancsnokunk azonnal kirendelte az egyetem páncélosait az udvarról, de az ÁVH-sok már eltűntek. A halott ott maradt. Behozták az Aulába. Huszonhét golyó volt a testében.

A barátom elmondta, hogy milyen volt az Alezredes tekintete. Néztam az arcát. Arra gondoltam, hogy az ő tekintete is azért olyan, mert az Alezredeséhez lehet hasonló. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem őszintén érezte

azt, amit érzett. Azt akarom mondani, hogy amint az Alezredesben is ott akkor fordult át valami, a barátomban is akkor történt meg a változás.

Emlékszel, mikor télen itt járt Párizsban Budapestről egy író, elmondtam Neked, amiről az ittenieknek beszámolt. Az Alezredes a hatvanhármas amnesztiával szabadult. Halálra ítélték. Életfogytiglanra változtatták az ítéletet. A kihallgatásain azt vallotta, mindent megtett azért, hogy megvédje a műegyetemisták életét. Tudom, hogy ez igaz. Erre bárhol és bármikor tanú lennék. Azt vallotta, hogy azon a hajnalon az ÁVH-s géppisztolysorozat, amelyik a legjobb harcostársát ölte meg, adta a lökést neki ahhoz, hogy megszervezze az Egyetemi Nemzetőr Egységek Parancsnokságát és kiadja az 1. számú parancsot.

A parancs egy példányát magammal tudtam hozni, amikor elhagytam Magyarországot. Ma is őrzöm. Nem mutattam még soha senkinek. Gyűlölöm ezeket a melldöngető emlékeztetéseket. Nekem semmi részem nem volt abban, hogy ez a felhívás elkészült:

1956. november 1-jén 21 órakor a diákokthozban lakó hallgatók és csatlakozott katonai egységek megbízottainak jelenlétében a Budai Albizottság értekezletet tartott. Az értekezlet elhatározta, hogy az orosz beavatkozás újabb reális veszélye miatt megalakítja az Egyetemi Nemzetőr Egységek Budapesti Parancsnokságát. A megbízottak szóval és szavazással kifejtett bizalmukkal engem, Marián István alezredest bíztak meg a megalakított és megalakítandó Nemzetőr egységek parancsnokságával. A parancsnokságot november 1-jétől 22 órakor felállítottam és átvettem.

Bajtársak! A bizottság és a megbízott bajtársak, egyetemi hallgatók, katonák és tisztak szent esküvést tettek, hogy az orosz betolakodókkal, anarchistákkal, az ÁVH-s gyilkosokkal és közönséges bűnözőkkel szemben kíméletlenül harcolni fognak és életük utolsó csepp véréig védelmezni fogják hazánk, népünk érdekeit, Nemzeti Forradalmunk vívmányait.

Mikor másnap a barátom újra a harmadik emeleti lépcsőkorlátnál ugyanúgy előrekönyökölve felolvasta nekem a parancs szövegét, olyan volt a tekintete, mint az előző hajnalon, amikor hasonló lehetett az Alezredeséhez, és talán az én tekintetem is akkor kezdett hasonló lenni, miközben hallgattam őt és igyekeztem nem elszabadulni tőle, próbálva követni a sorsa útján, amelyen előttem járt.

Arra, ami bennünk történt, nincs magyarázat. Sem arra, ami bennem, sem arra, ami a barátomban vagy ami az Alezredesben történt. Erről beszélgettem néhány fiúval. Azt mondták, hát persze, öregem, így volt, a nagy döntések kiszámíthatatlanok, zsigeri elhatározások, nem is tudsz róluk, nem is tudsz számot vetni velük, csak csinálod.

Amikor a bajtársunkat a géppisztolysorozattal a testében felravatalozták az Aulában, volt, aki azt mondta, hogy huszonhét golyó van a testében, volt, aki

azt mondta, hogy tizenhét. Amikor a Köztársaság téren felakasztották a párt-ház védőit, volt, aki azt mondta, hogy előtte az ablakokból lőtték a felkelőket az ávósok, volt, aki azt mondta, hogy azok, akiket felakasztottak, egyetlen lövést se adtak le. Volt, aki azt mondta, hogy a Corvin közbeli ellenállókhoz tartoztak az akasztók, és volt, aki azt mondta, hogy a Corvin köziek parancsnoka küldött ki páncélosokat, hogy megakadályozza a vérengzést. Nekem a barátom mondta el, hogy amikor az Alezredeshez telefonhír jött arról, mi történik a Köztársaság téren, azonnal kiküldött egy nemzetőr századot, hogy teremtsenek rendet. Későn érkeztek, de a barátom azt is elmondta, hogy három tizenkilenc éves kiskatonát sikerült kimenteniük. Ugyanolyan rémült volt az arca, mikor ezt elmondta, mint amilyen a kiskatonáké lehetett.

Amikor elindult a harmadik emeletre, hogy megkeressen engem, talán még nem volt olyan elszánt a tekintete, talán akkor történt benne a változás, miközben jött fel a lépcsőn.

A keze vérzett. A csuklójánál, közel az ütőérhez. Azt mondta, észre se vette. Valami horzsolás. Te, kérdeztem, nem szilánk ez? Odahajoltam a keze fölé. Láttam, hogy kéken lüktet az ütőér, mellette a bíborszínű cseppek. Gyerekkorunkban ha szálka ment a kezünkbe vagy felvérezte a lábunkat a kerítés-drót, amin átmásztunk, kiszívtuk a sebet. Anyám azt mondta, tudod, így lehet a leggyorsabban dezinficiálni. Mikor ezt először hallottam, nem mertem megkérdezni, mi az, hogy dezinficiálni, de azért gondoltam, hogy mi lehet az értelme.

Ráhajoltam a csuklójára. A vércseppek már annyira megalvadtak az ütőér mellett, hogy úgy láttam, újraindítom csak a vérzést, ha szívni kezdem. Gépisztolyos fiúk rohantak az emeleten. Ugyanolyan elszántan néztem körül, mint amilyennek a barátom tekintetét láttam. Úgy éreztem, hogy most ugyanolyan közel vagyunk egymáshoz, mint régen.

Másnap azt mondta, elbúcsúzik. Parancsot kapott. Azt mondtam, hogy minden, ami vele történik, másképpen alakult volna, ha nem kerül az Alezredes közvetlen közelébe. Egy fenét, mondta erre, de megint olyannak láttam a tekintetét, mintha elszántsága nem az övé lett volna.

Megtörténhet az ilyen. Valaki úgy cselekszik teljes meggyőződésből, hogy az a meggyőződés nem benne születik meg, hanem másban, de átsugárzik rá. De lehet, hogy velem történt ez és nem tudtam elképzelni, hogy a barátomban más játszódhat le, mint bennem.

Ami ezután történt, azt az a negyedéves mérnökhallgató mondta el, aki az Alezredes megbízásából a barátommal kocsiba ült.

Eljött a parancsnokságra a Kelenföldi Erőmű egyik vezetője, hogy már csak egy napra való széntartalékuk van. Más erőműből is jöttek hasonló hírek. Őket Petőfibányára küldte az Alezredes gyűlést tartani a bányászoknak, hogy ne sztrájkoljanak, mert a főváros áram nélkül marad. Mind a ketten beszédet

mondtak. Annyit sikerült elérniük, hogy a bányászok átadták a követeléseiket, azzal a feltétellel, hogy ha még aznap este beolvassák a rádióban, lemennek a bányába és megkezdik a műszakot.

Visszaszánguldottak Budapestre. A Parlamentbe mentek.

A bányászok egyik feltétele az volt, hogy Nagy Imrének adják át a pontjait. Nagy Imréhez nem lehetett bejutni. Rengetegen voltak az irodákban, a folyosókon, jöttek, mentek a különböző küldöttségek meg a fegyveres delegációk.

A barátom, így mondta el a negyedéves mérnökhallgató, egyszer csak meglátta Szilágyi Józsefet. Felismerte, mert látta őt az október 22-i nagygyűlésen az Aulában, a felszólalása után beszélt vele. Szilágyi József emlékezett a barátomra. Ő volt Nagy Imre titkárságának a vezetője. Azt mondta, adják neki oda a bányászok követeléseit. Átment a Parlament egy másik szárnyába. Szilágyi József átadta a pontokat a rádiósoknak. Azok a szemük láttára, a fülük hallatára beolvasták. Szilágyi azt mondta, hogy most megy és beszámol Nagy Imrének. Beültek az autóba és visszajöttek az egyetemre. Jelentették az Alezredesnek, hogy mit tudtak elérni.

Éjjel csengett a telefon. Petőfibánya forradalmi bizottságának a vezetője azt mondta, köszönik szépen, egy órával előbb leszállt a teljes műszak, nem marad Budapest áram nélkül.

Az Alezredes a negyedéves mérnökhallgatóval meg a barátommal megfogalmazott egy üzenetet, amit a mérnökhallgató később nekem is megmutatott: „Petőfibánya dolgozói! Nagy Imréhez eljuttattuk a követeléseiket. A nevében Szilágyi József vette át, aki beszámolt a Miniszterelnöknek. Folytassátok a termelőmunkát. Támogassátok ezzel a Forradalmat, hogy meglegyen Budapest energiaellátásához a szükséges szén. Úgy érezzük, hogy a követeléseitek teljesítése biztosítva van. Adjatok továbbra is szemet a kórházaknak és a forradalmi népnek.”

Két nappal később olvastam el. Akkor is fent voltam a harmadik emeleti rajzteremben. Az R.10-es készüléket két villamosmérnök hallgató kezelte, de volt ott a híradóosztály közül is egy hadnagy. Az Alezredes a Deák téri főkapitányságon tárgyalt a nemzetőrség parancsnokával, egy tábornokkal.

A negyedéves hallgató ezt mondta: az előző napon őt, a barátomat és még két hallgatót, akiket a kollégiumból ismertem, az Alezredes kiküldött járőrözni a kerületbe. Ők a nemzetőrség Bercsényi Zászlóaljához tartoztak. Ezt olyan büszkén mondta, mint aki fontosnak tartja, hogy tudjam. Az volt az érzésem, szeretné, ha mindent pontosan továbbadnék.

A kelenföldi pályaudvarnál járőröztek a kijelölt rendőrökkel együtt. Aki nem tudta igazolni magát, azt bekísérték a kerületi kapitányságra. Voltak gyanús elemek, akiket a lakosság felkérésére vettek őrizetbe. Alkonyatkor lövéseket hallottak az autóbusz-megálló mögötti háromemeletes ház felől. Őt főből álló csoport tüzelt a ház bejáratánál álló gépkocsira. Kúszva közelítették meg

a helyszínt. A lövöldözők parancsnoka azt mondta, hogy szabadságharcos osztaghoz tartoznak és bujkáló ÁVH-sokat keresnek. Akkor én, mondta a negyedéves, mint a járőrünk parancsnoka, a rendőrfőhadnaggyal együtt felszólítottam őket, hogy igazolják magukat. A kiadott rendelkezések szerint csak annak lehetett fegyvere, aki a nemzetőrség tagja volt. Kértük a fegyverviselési engedélyüket. A főnökük azt mondta erre, hogy nem alázzák meg magukat holmi nemzetőrigazolvány-kéréssel, és mikor felszólítottuk őket, hogy adják át a fegyvereiket, a lábunk elé eresztettek néhány rövidsorozatot.

Akkor én, mondta a negyedéves hallgató, ugyancsak a lábuk elé eresztettem egy rövidsorozatot és újra felszólítottuk őket, hogy adják át a fegyverüket. Megfordultak, folytatták a tüzelést, nem ránk lőttek, a kapualjat, az autót, a ház első emeleti ablakait lőtték. Onnan visszalőttek rájuk. A rendőrfőhadnagy felszólította a járőrünket, hogy vonuljunk fedezékbe. Már közöttünk is csapkodtak a golyók. Viznőztük a tüzet, de a sötétedésben semmit sem lehetett kivenni. Azok, akik szabadságharcosoknak mondták magukat, a házra is tüzeltek és ránk is, a kapualj felől is lőttek. Közülünk először senki sem tudta eldönteni, hogy válaszoljunk-e, és ha válaszolunk, melyik irányba, aztán már csak a torkolattüzeket figyeltük és odapörköltünk néha mi is, miközben fedezéket kerestünk. Annyit láttam, hogy néhányan össze-vissza rohannak. Valaki a földre vágta magát mellettem és lőtt. Nem lehetett megállapítani sem a kilövések, sem a becsapódások helyét. Egy bódé mögé hasaltam. Remegett mindenem. Hánytam.

Ezt úgy mondta el a negyedéves hallgató szürke arccal, mintha nem is saját magáról beszélne. Aztán minden úgy kihűlt, mondta. Tíz perc telt el. Üres lett a térség. A rendőrfőhadnagy hason kúszva megközelítette a bódét, ami mögött feküdtem. Végignyúlt a sárban. Először azt hittem, hogy meghalt vagy megsebesült. De sértetlen volt. Azt mondta, mondta a negyedéves hallgató olyan hangon, mintha nem is a rendőrfőhadnagy mondta volna a bódé mögött hasalva, hanem ő, és a rajzteremben nekem csak megismétli ugyanúgy hitetlenül és lihegve: te jó szagú Úristen, mi volt ez? Ki lőtt itt kire, látott maga mást, mint magyarokat? Mondtam neki, mondta a negyedéves, hogy nem láttam mást. A főhadnagy feltápáskodott, s azt mondta, mert én sem. Üres volt a tér. Ketten feküdtek az autóbuszmegállónál. Az egyik nem tudom, ki volt, hogy azokhoz tartozott-e, akik bentről lőttek, vagy akik kintről. A másik a barátod volt, mondta a negyedéves. Négy golyó volt benne. A főhadnagy szerint egytől is meghalt volna. Próbáltam elképzelni, hogy honnan kaphatta a lövést, a ház irányából, a tér irányából, az is lehet, hogy felőlünk, mikor fedezéket kerestünk. Nem lehetett megállapítani. Ott temettük el a pályaudvar kijáratával szemben egy fa alatt. Az egyik házból kijött a házmester, tőle kaptunk ást.

A negyedéves átnyújtotta a barátom nemzetőrigazolványát meg a fényképes diákigazolványát.

Liv! Figyelj! Tudnod kell, hogy ami most következik, azt úgy írom le, hogy visszaemlékezem a mi első találkozásunkra. Amikor elbúcsúztunk a Pont Neuf-nél, néztem utánad, ahogy visszamentél a bal partra, addig, amíg a hídon vezető lépcsőkön el nem tűntél és elképzeltelek, ahogy haladsz vissza a rue de Seine-én.

A barátom szőke volt. Gyermekkorában egészen hosszú volt a haja. Nem lányos, de azért hosszú. Nem hullámos, de hosszabb, mint a többi fiúé. Én mindig hátra fésültem a hajamat, mint most. Ő középen választotta el. Az utolsó hónapokban nem nagyon vágatta, így újra ráhullott a fülére. Nem volt éles a választék közepén. Az ujjával fésülte kétfelé a haját.

A barátom szeme kékeszöld volt, az arca hosszas. A szája egészen finom ívelésű. Talán úgy gondolhatja valaki, hogy a barátomban volt valami lányos, de szó nem volt erről.

Valahogy össze akartalak ismertetni benneteket. Ezért írtam le a számodra ezt is.

A negyedéves tekintetét megőriztem. Lehet, hogy azért, mert amikor átnyújtotta az igazolványokat, én a barátom tekintetét láttam magam előtt, miközben a harmadik emeleti folyosón a lépcsőkarfára könyököltünk.

A negyedéves tekintete egészen más volt. Üres. Egy semmivel nem törődő ember tekintete. Külön az arc, a hang, a szavak.

A nevét nem tudom.

Talán tudtam, de elfelejtettem.

Bűntudatot éreztem? Most érzek bűntudatot. Amiért nem tudtam valamit megakadályozni?

Délután találtam meg az Alezredest. Addig a Deák téri főkapitányságon volt. Azt mondták, ő szervezi az általános hadműveleti osztályt, mert a Honvédelmi Minisztérium az ígérete ellenére sem küldte el a képviselőjét az operatív bizottságba. Azt mondták, hogy estére kialakul a híradó- és rádió-összeköttetés a fővárosban és a környéken a nemzetőr egységek között, s akkor kapcsolatba lehet lépni az Alezredessel. Azt mondták, hogy a tisztiiskolások osztagai is eligazításra várnak, a futárszolgálatban lévő fiúk most indultak a főparancsnokságra, ha akarok, menjek velük.

Egy harckocsizó főhadnagy volt a csoport parancsnoka. Nem kérdezte senki, hogy kerültem oda, nem mondtam, hogy én a rajzteremben vagyok szolgálatban, ami persze nem jelentett mást, mint hogy kaját meg vizet hordtam a rádiósoknak, és néha lesiettem egy-egy hírrel a földszinti parancsnoki irodába. Nem mondtam senkinek, hogy én a barátom haláláról akarok néhány szót váltani az Alezredessel. A negyedéves hallgató elment a járőrtársaival, mégiscsak kell hallania valakitől az Alezredesnek a barátom haláláról.

Mindenkinek volt géppisztolya, csak nekem nem. A harckocsizó főhadnagy azt mondta: adjanak a bajtársnak is lőfegyvert. Nem mindenre emlékszem már

vissza pontosan, de arra igen, hogy így mondta, „lőfegyver”. Valaki a kezembe nyomott egy telitáras géppisztolyt. Nem mondtam, hogy nekem még soha nem volt fegyver a kezemben, fogalmam sincs róla, hogy kell kezelni. Láttam, hogy a fiúk hogyan akasztják a vállukra. Én is a vállamra akasztottam.

A Deák téri főparancsnokság előtt katonai kocsik meg Pobedák álltak. Motorkerékpáros futárok érkeztek. Sütött a nap. Egy férfi kirohant az épületből. A fal mellé húzódott. A falat végigpásztázta egy géppisztolysorozat. A férfi sietett tovább. A többiek nem álltak meg.

A főhadnagyunk nyílt parancsot mutatott fel az őrségnek. Tuszoltuk fel egymást a lépcsőn. Közben lefelé is jöttek a csoportok, alig volt hely. A falhoz nyomtak. Lehattunk mi nyolcan-tízen, én leghátul mentem. Helyet adtak egy fiatalembernek. Ismerős volt az arca. De honnan? Ő a Jövő Mérnöke szerkesztője, mondta mellettem egy fiú, ő nyomtatta ki elsőnek huszonkettedikén éjszaka a követeléseinket. Ráismertem. A barátommal voltunk mi is a lapszerkesztőségben. Rövid cikkeket vittünk be. Hallgatói hozzászólás, mondta a szerkesztő, köszönöm, igazatok van, közölni fogjuk. Meglepett, hogy azt mondta, „hozzászólás”, én azt gondoltam, hogy egy igazi cikket írtam, és a barátom azt mondta, te, ez állati jó, hát mondtam már, hogy neked irodalmi vénád van.

Jött le a szerkesztő a lépcsőn. A fiúk üdvözölték, megállt néhány másodpercre. Láttam, hogy nézi a géppisztolyokat. Úgy álltunk a lépcsőn, hogy két-három fegyver csöve valahogy ráirányult. Láttam rajta, tudja, hogy ez véletlen, de mégis, talán érződött rajta a zavar. Mint aki másokat lát a géppisztoly mögött, nem bennünket. Vagy senkit sem lát, csak a fegyverek csövét. Arra gondoltam, ahogy ő nézett, hogy én is ott vagyok a saját géppisztolyom mögött. A mellemre szorítva, a szíjat átvetve a vállamon, a jobb kezemet a fegyver túsára helyezve, ahogy másoknál láttam.

A szerkesztő mondott valamit, nagyon magabiztosan, mint aki otthonos a káoszban is, a főparancsnokságon is, de a tekintete másról beszélt. Mintha ő is arra gondolt volna, amire én, hogy kerül ő tulajdonképpen oda. Nem tudom, mennyi ideig néztük egymást. Nekem olyan hosszúnak tűnt, mint amikor a harmadik emeleten a lépcsőkorlátra hajolva a barátommal néztük egymást.

Mi már találkoztunk, mondta. Arra gondoltam, hogy el kellene mondanom neki, mi történt a barátommal. Nem odaszólni akartam neki, csak úgy, hogy a barátom meghalt, bele akartam kezdeni abba, amit a negyedéves fiútól hallottam. Ha rám emlékszik, akkor emlékeznie kell rá is, együtt voltunk a szerkesztőségben, Központi épület, magasföldszint tizenöt, a hosszú szoba közepén zöldposztós hatalmas asztal, hátul az ablaknál kis íróasztal.

Bele se tudtam kezdeni. Újabb csoportok nyomultak felfelé is, lefelé is borkabátban, viharkabátban, honvédegyenruhában, rendőregyenruhában, civil ruhában nemzetőr karszalaggal, géppisztollyal, puskával, fegyvertelenül, mindenki üdvözölt mindenkit, mindenki elsodort mindenkit, mindenki gyana-

kodva figyelt mindenkit, ujjait a fegyvere elsütő billentyűjén tartva, hogy az első parancsra használja, az első elhangzó lövésre visszalőjön. A szerkesztőt is elsodorta az áradat.

Ezt még el akarom mondani Neked, Liv! Ezt még tudnod kell, hogy megértsd, miről van szó köztünk. Legalábbis megpróbálom. Nem biztos, hogy el tudom úgy mondani, ahogy történt. Szétesik bennem. Nemcsak a kilenc év miatt nem tudom összerakni. Azt hiszem, akkor sem tudtam.

El akartam mondani az Alezredesnek, hogy a barátom meghalt. Úgy éreztem, hogy én vagyok az egyedüli, aki tudomására hozhatja. Elég nevetséges, hogy csakis ezért mentem oda. Ezért mentem oda? Vagy csak belesodródtam a csoportba, amelyik a főparancsnokságra ment?

Az Alezredes a főparancsnokság belső szobájából jött ki. Egészen alacsonynak láttam. Nyitva volt a zubbonya. Nem volt katonás. Nem azt mondta, hogy *bajtárs*, azt mondta, *fiam*.

El akartam mondani neki, miért keresem, de nem mondtam el.

Már másról volt szó.

Jöttek, mentek a tábornokok.

Ott volt a főparancsnok.

A titkárságon a bőrfotelekben ingujjban ültek a tisztek.

Volt, aki aludt.

Volt, aki telefonált.

A főhadnagy, aki a csoportunkat vezette, eltűnt.

Nem kerestem.

Az Alezredes azt mondta, maradjak mellette, biztos voltam benne, hogy összetéveszt a barátommal, láttam a tekintetén, hogy nem tudja pontosan, kivel beszél, láttam, hogy nem annak tart, aki vagyok, a számára nem én voltam ott, az ő számára én akkor a barátom voltam.

Elfogadtam ezt.

Magyarázkodni úgysem lehetett. Mit mondhattam volna? Talán azt, hogy össze tetszik tévesztetni a barátommal, aki meghalt? Semmi jelét nem adta annak, hogy összetéveszt minket, és ez akkor a számomra olyan volt, mint mikor egyszer az országos focibajnokságon a tornatanárunk a döntőben a pesti Toldi gimnazisták csapata ellen kihirdette a csapatot. Ott ültem én is az öltözőben a padon, fedezettartalék voltam. Elég öreg volt a tanárunk, láttam a tekintetén, hogy összetéveszt bennünket a barátommal, mert azt mondta, hogy álljak a kapuba védeni. Már indulni kellett a pályára, senki nem mert szólni, nem volt lehetőség, jöttek a fotósok is, éppen csak odadobta az egyik srác a kesztyűt meg a térdvédőt, amit utánam küldött a barátom.

Az ablakhoz kellett állnom egy hadnagy mellé, aki távcsővel figyelte az Andrássy utat.

Állok az ablakban. Nehezen szedem a levegőt. A géppisztoly szíja nyomja a vállamat.

Senki nem volt a szobában, akit ismertem volna. A többiek nem mozdultak a helyükről. Állókép. Ülnek hárman a bőrfotelokban. Várnak. Állnak néhányan az ablakoknál. Várnak. Közben rengetegen mennek át a szobán. Az Alezredes is. A Főkapitány is. A Főparancsnok is.

Valaki kiáltott.

Odasiettek az ablakhoz.

Nyitva volt a belső irodába vezető ajtó. Hallottam, amint a Főparancsnok telefonon beszél a Miniszterelnökkel. Hallottam, hogy azt mondja el, amit én is láttam az ablakból.

A Népköztársaság útja felől lassan másztak felénk a harckocsik. Oszlopban. A tornyuk zárva volt. A lövegcsövek tűzkészültségben. Az első előre fordítva. Felénk. A másodiké kissé jobbra. A harmadiké kissé balra. A negyediké megint előre.

Egy férfi a falhoz húzódva rohant.

Két géppisztolyos fiú megdöntött felsőtesttel keresett búvóhelyet. Láttam, hogy eltűnnek egy kapualjban.

Feltűnt megint három vagy négy fegyveres a járdán. Ide-oda hajoltak. Olyanok voltak fentről, mint a bábfigurák.

A negyedik vagy az ötödik harckocsi mögé egy tábori konyha volt kapcsolva. Ettől olyan nevetséges lett számomra az egész. Olyan hihetetlen.

Hallottam, menjetelek el az ablaktól, bármelyik pillanatban idepörkölhettek. Hallottam, hogy a telefonkagylóval a kezében azt mondta a Főparancsnok, Miniszterelnök Bajtárs, a szovjet csapatok több helyen áttörték a védelmi övet és mélyen behatoltak a fővárosba. Egy harckocsioszlop épp most halad el a mi épületünk előtt és az eleje a Parlament felé veszi az útját. Számolom a harckocsikat, Miniszterelnök Bajtárs, egy, kettő, három...

A Főparancsnok tizenhatig számolt. Láttam mind a tizenhatot. Láttam, hogy nem is egy, hanem kettő mögé volt odakapcsolva tábori konyha.

Becsukták a belső helyiségbe vezető ajtót. Az Alezredes azt mondta, jól van, fiaim. Úgy látom, semmi másra nem képes, semmi más nem áll a módjában, csak az, hogy ezt a három szót kimondja. Bement a Főparancsnokhoz.

Vártunk.

Leültem az egyik asztalhoz.

Voltak ott kiáltványok.

Az egyiknek a hátára írni kezdtem. A barátom szüleinek kezdtem írni. Valakinek meg kell írni nekik, gondoltam, hogy a fiuk meghalt. Megírtam. Borítékot is találtam. Megcímeztem. Arra gondoltam, hogy kellene az én szüleimnek is írni. Belekezdtem, de nem volt idő rá, hogy befejezzem. A barátom szüleinek írt levelet a belső zsebembe tettem.

Kijött a főparancsnok. A tisztek felugrottak, de ő intett, „pihenj”. Mindenkiel kezet fogott. Velem is kezet fogott. Nem volt tekintete, nem volt arca, ő maga sem létezett, csak a kézszorítása. Mintha egy motorizált kéz szorította volna meg a kezemet, amihez nem tartozott ember.

A Főparancsnok megállt az ajtóban. Kinézett a folyosóra. Azt akarta, hogy ott is halják, amit mond. Háborúban állunk a Szovjetunióval. Itt nem maradhatunk. Átmegyünk a váltóállásra. Kövessetek gépkocsikon. A Budai Várba megyünk. Az ügyeletes tisztt riadóztassa az ottani egyetemi szabadságharcos ezredet, hogy készüljenek a csatlakozásra.

A tisztek szedelőzködtek. Az Alezredes a közelemben állt. Én csak őt ismertem. Három slukk után remegő kézzel benyomta a cigarettát egy hamutartóba, rögtön egy másikra gyújtott rá.

Arra gondoltam, hogy kísétálok az ajtón. Senki nem ismer. Az Alezredes sem ismer, ha csak nem nevezem azt kapcsolatnak, hogy összetévesztett a barátommal. De nem volt hova mennem. Tudtam, hogy végérvényesen egyedül vagyok. Kintről hallatszott az ágyútűz. A diákokthonba már nem lehetett átjutni. Az utcákon nem lehetett barangolni. A pályaudvarok megközelíthetetlenek voltak.

Az Alezredes mellett maradtam. Erős ágyútűzben értünk át Budára a Petőfi Tishtiiskolába.

Megint ültem egy parancsnoki irodában. Senkit nem ismertem. Senki nem szólt hozzám. Egy fotelban elaludtam. Azt álmodtam, hogy a barátommal szaladok egy házfalnál előrehajolva. A falat lövik. Hason kúszunk. Az Alezredes jön. Fegyveresek kísérik. A fal elé állítják. Felsorakozik valami kivégzőosztag. Engem is odaállítanak mellé. Azt gondolom, hogy ezek összetévesztenek a barátommal. Azok között, akik a falhoz lökdösnek, az egyik ismerős. Nem tudom, honnan. A gimnáziumból? Az egyetemről? A Deák téri parancsnokságról?

Hallom az Alezredes hangját. Telefonál. Azt mondja, hogy a Vezérőrnagy, a nemzetőr hadosztály parancsnoka utasít mindenkit: az életek megóvása és a város megmentése érdekében be kell szüntetni a céltalan ellenállást. Azt mondja: mindenki azonnal hagyja el az Egyetem épületét.

Mikor félóra múlva kerestem, már nem találtam. Mindenki indulásra készült. Volt, aki fegyverrel, volt, aki fegyvertelenül.

Végigmentem a Vörös Hadsereg útján. Sötétedett. Lőttek. Elkerültem a Moszkva teret. Ott ütközet folyt. Átlopódtam a Krisztináig.

Tíz óra körül értem az Egyetemre. Őrség állt a kapuban. Ismertem az egyik fiút. Beengedett. Fölmentem a harmadik emeleti rajzterembe. Nem volt ott senki. Átmentem a diákokthonba. Hallottam lövéseket mindenfelől, de a közelben némák voltak az utcák. A diákokthonban nem voltak sokan. Száraz

kenyeret ettem. Az egyik fiú kolbászt adott. A barátom könyvei az ágyán voltak. A polcon a szappantartója, a szájmosó pohara. A fogkrémünk közös volt. Bejött az a harmadéves, aki a rajzteremben a másik hírvevő volt. Mellém állt az ablakhoz. A Bartók Béla úton két harckocsi haladt el. Nagyon lassan mentek. A toronyban géppisztolyos szovjet katonák. Nem várhattak tüzelést, különben nem álltak volna szabad felsőtesttel a toronyban. Hallottam a harmadéves hangját. Mögöttem állt, az arcát nem láttam. Ide figyelj! Le kell lépnetek. Neked, meg a barátodnak. Azoknak, akik harcoltak, le kell lépni. Ez a híred? – kérdeztem. Ez, mondta. Hát a barátom meghalt, mondtam. Akkor neked mondom, öcsi, lépj le mielőbb.

Olyan volt a hangja, mintha ő nem is lett volna ott velem együtt a rajzteremben. Figyelmeztető volt inkább, nem fenyegető.

Ritkás hajú, kerekarcú fiú volt. Olyan bokszolószerű. Erős állcsont széles homlokcsont. Úgy láttam, próbál elmosolyodni. Nem sikerült neki. Mások is lelécelnek, mondom, siess, lépj le, jót akarok neked.

Sötét volt a szobában. Nem gyújtottam villanyt, hogy az utcáról a vonuló harckocsik tornyából ne lehessen semmi mozgást észrevenni. A harmadévesből csak egy árnyat láttam az ajtóban. Nem értettem, miért beszél még mindig, mikor én nem is válaszoltam. Folytatta, ugyanazt ismételte, nem változott a hangja, kemény is volt, bizalmas is volt. A legjobban az maradt meg bennem, hogy egyre magabiztosabban beszélt, mint aki többet tud annál, mint amit mond.

Lehet, hogy folytatom, Liv...